

„Progresivitatea sociabilității” în două sisteme penale. Instituția regimului progresiv de executare a pedepsei cu închisoarea

Petronel Dobrică

Universitatea din București

Abstract : *This study analyses punishment execution in prison of two penal law systems : that of 1937 and that of 2006 (Law 275). I outline the contradictions between the rationality of the prison as an institution and the rationality of the society outside this institution. This contradiction generates a paradox of the penitentiary institution : preparing individuals for freedom through freedom deprivation. To understand the social prisoners' career I propose the concept of sociability progressiveness, which means that the convicts' progressive recovery of the capacity to live in society (as the official purpose of the punishment states) is marked by the progressive recovery of the capacity to live in the convicts' world.*

Keywords : crime, prison, punishment, penitentiary system, rehabilitation, sociability progressiveness

Cuvinte-cheie : crimă, închisoare, pedeapsă, sistem penitenciar, reabilitare, sociabilitate progresivă

Tema acestui studiu este executarea pedepsei cu închisoarea în cadrul unui sistem cunoscut sub denumirea „regimul progresiv”. Pornesc de la ideea că modul în care este definită și organizată legal executarea sancțiunilor privative de libertate constituie reflexia formală a perspectivei societății asupra funcției pedepsei și carierei sociale a persoanei condamnate.

Caracteristica acestei perspective este forța inerțială a instituțiilor de drept penal, care pare să domine schimbările sociale, inclusiv pe cele de regim politic. De la o epocă la alta, de la un regim politic la altul, pedeapsa cu închisoarea și organizarea executării ei se modifică extrem de lent. Modul în care Codul

penal de la 1865 definește instituția pedepsei rămâne aproape neschimbat până la adoptarea Codului penal din 1937 ; după legea de executare a sancțiunilor privative de libertate din 1969 (Legea nr. 23), o nouă lege a fost adoptată abia în anul 2006 (Legea nr. 275).

Explicația acestei cvasiimobilități a instituției pedepsei cu închisoarea este de aceeași natură cu explicația dinamicii dreptului repressiv în general : „Sentimentele colective cărora le corespunde crima trebuie deci să se singularizeze de celelalte printr-o proprietate distinctivă : trebuie să aibă o anumită intensitate medie. Ele nu numai că sunt gravate în toate conștiințele, dar sunt puternic întipărite acolo. Nu sunt deloc veleități ezitante și

superficiale, ci emoții și tendințe puternic înrădăcinate în noi. Proba acestui lucru este extremă lentă cu care dreptul penal evoluează. Nu numai că el se modifică mai greu decât moravurile, dar este partea dreptului pozitiv cea mai refractară la schimbare. Să observăm, de exemplu, ce a făcut legislatorul de la începutul secolului în diferitele sfere ale vieții juridice; inovațiile în materie de drept penal sunt extrem de rare, în timp ce, dimpotrivă, o mulțime de dispoziții noi au fost introduse în dreptul civil, dreptul comercial, dreptul administrativ și constituțional. [...] Această rigiditate a dreptului penal mărturisește forța de rezistență a sentimentelor colective cărora le corespunde” (Durkheim, 1895/2001, 95).

În centrul ideologiei pedepsei cu închisoarea stă ideea resocializării condamnatului în vederea reintegrării sociale. Deținutul cu comportare bună este cel ce dă *dovezi temeinice de îndreptare*. Buna comportare în penitenciar este luată drept dovadă a redobândirii capacității condamnatului de a reintra în societate: Codul penal de la 1937 vorbea despre condamnatul *reclasat*, Codul actual vorbește despre deținutul *reeducat*. Simplă diferență terminologică, care nu estompează fondul comun: comisiile care pun acest diagnostic funcționează într-un spațiu a cărui natură este fundamental diferită de natura spațiului din afara zidurilor penitenciarului. Mecanismul juridic prin intermediul căruia se produce translația acestui diagnostic de la un spațiu la altul pare să ignore diferența de natură dintre cele două lumi sociale.

Una din sursele ineficienței pedepsei cu închisoarea este generată de contradicția dintre raționalitățile celor două spații: raționalitatea instituției penitenciare, fundamentată pe limitarea gradelor de libertate de care poate dispune deținutul, pe principiul privării individului de posibilitatea de a face alte alegeri în afara celor subsumate logicii de funcționare a instituției; raționalitatea lumii în care individul se mișcă liber, raționalitate care presupune nu doar posibilitatea, dar și necesitatea ca individul să facă în permanență alegeri (Dobrică, 2008).

E. Goffman definește deculturația ca „... o dezvățare care îl face temporar incapabil să se descurce cu anumite caracteristici ale vieții de zi cu zi în afara instituției, dacă și când reușește să se întorcă în afară” (Goffman, 1961/2004, 24). Sensul pe care îl atribuie efectului de deculturație este unul mai larg: nu simplă *rămânere în urmă*, ci pierderea exercițiului autonomiei, efect vizibil al contradicției dintre cele două tipuri de raționalitate.

Conformitatea ridicată și obișnuința cu regulile instituției penitenciare semnifică adaptarea la această lume socială; în același timp, ea poate indica și creșterea dificultății de readaptare la exigențele lumii libere, îndeosebi în cazul celor care, după expresia lui Goffman, „colonizează” instituția (Dobrică, 2008). Pedepsele lungi accentuează acest efect; consecința vizibilă o reprezintă inflația carcerală și creșterea ratei recidivei. Fapt care generează cererea opiniei publice pentru politici penale mai ferme, „...neutralizarea delincvențelor cu un răspuns politic simplu și imediat” (Kensey, 2007, 222). Aceste procese se întăresc mutual: pedeapsa cu închisoarea (îndeosebi pedepsele lungi) creează dificultăți de readaptare; uneori acestea sunt imposibil de depășit, astfel încât deținutul liberat revine în închisoare într-un mod pe care l-am putea califica drept „voluntar”: lumea închisorii devine referențialul în raport cu care individul își construiește identitatea socială.

Probabil că nici una dintre instituțiile pe care le cunoaștem astăzi nu a avut ciudatul destin de a fi subiect de critici și dezbateri pe tema reformării încă de la apariția ei, așa cum s-a întâmplat cu instituția închisorii (Foucault, 1975). De mai bine de două secole se vorbește despre mizeria și proastele obiceiuri din închisori; o multitudine de proiecte și programe au propus și propun în continuare „ameliorarea” situației (Howard, 1777). Cum ar putea fi compatibilizate funcțiile închisorii astfel încât să privim această instituție ca loc al pedepsirii, dar și al reformării individului? (Coyle, 2005)

Sursa acestor discursuri critice stă în paradoxul fundamental al instituției închisorii : pregătirea oamenilor pentru viața liberă prin privarea de libertate.

Regimul progresiv de executare a pedepselor privative de libertate în Codul penal al lui Carol al II-lea

Rațiunea adoptării Codului penal al lui Carol al II-lea ține, pe de o parte, de necesitatea unificării legislative (în momentul unirii Vechiul Regat, Transilvania, Bucovina și Basarabia aveau legislații diferite) și de constatarea că vechile dispoziții erau depășite de transformările din societatea românească. Inițial a fost propusă extinderea legislației din Vechiul Regat în toate provinciile românești ; cum această tentativă a eșuat, a fost înființat Consiliul Legislativ, instituție însărcinată să elaboreze o legislație unitară, la nivelul întregii țări. În materie penală, Consiliul Legislativ a propus două proiecte de cod (1928, 1935), ambele abandonate ; un al treilea proiect, realizat de către Consiliul Legislativ și comisiile parlamentare alcătuite din reprezentanții tuturor partidelor, a fost depus în 1934 și a intrat în vigoare la 1 ianuarie 1937 (Valeriu Pop, 1937).

Ceea ce ne interesează în acest studiu este instituția pedepsei ; mai exact, o anumită parte a acestei instituții (instituția pedepsei fiind una din instituțiile dreptului penal extrem de complexă), și anume partea care se referă la organizarea executării pedepselor privative de libertate. Codul introduce o nouă perspectivă asupra pedepsei și instituie un mod de organizare cunoscut în știința penitenciară ca *sistemul progresiv de executare a pedepselor privative de libertate*. Deși elemente ale acestui sistem existau anterior în legislațiile aplicate în Vechiul Regat și provinciile românești (Legea pentru organizarea penitenciarelor din 30 iulie 1929, Codul penal austriac aplicat în Bucovina, Codul penal din Transilvania), sistemul progresiv propus

de noul cod este o construcție juridică nouă, care sugerează o perspectivă proprie asupra scopului pedepsei : „Pedepsa însăși și-a pierdut caracterul exclusiv de expiațiune și s-a rânduit vădit în interesul reclasării condamnaților. Se tinde tot mai evident la îndreptarea delincvenților cu scopul de a-i face din nou utili societății. Individualizarea și proporționalizarea pedepsei, sistemul progresiv în executarea pedepsei, liberarea condiționată și reabilitarea condamnaților sunt tot atâtea instituțiuni izvorâte din adoptarea ideilor noi ce și-au făcut drum și care, aplicate cu conștiință și pricepere, vor da roade bune, facilitând amendarea delincvenților și readaptarea lor la viața socială” (Valeriu Pop, 1937, X).

Perspectiva autorilor Codului depășește simpla individualizare a pedepsei ; art. 21 arată că judecătorul stabilește pedeapsa luând în considerare „... motivele și gravitatea faptei, gradul de perversitate a infractorului, viața anterioară și conduita sa după comiterea faptei”. E vorba de fapt despre o veritabilă anamneză, o ecuație care cuprinde nu numai fapta, ci și întreaga biografie a infractorului ; dozarea pedepsei ar trebui realizată în funcție de viața anterioară și de estimarea consecințelor asupra vieții viitoare a condamnatului. Comentariile autorilor codului insistă asupra distincției dintre infractorul care face din infracțiune o obișnuință și cel care devine subiect al represiunii penale dintr-o simplă greșeală ; ceea ce trebuie să facă judecătorul atunci când aplică pedeapsa este evaluarea întregii vieți a delincventului. Cadrul evaluării persoanei care urmează să fie condamnată nu este trasat exclusiv de infracțiune ; gravitatea faptei, modul de săvârșire a infracțiunii, conduita ulterioară momentului infracțiunii sunt completate de elemente extra-penale : zona socială în care a trăit, comportamentul dinaintea comiterii infracțiunii (inclusiv activitățile fără semnificație penală), sursele pentru traiul zilnic, nivelul de instrucție etc. sunt elemente pe baza cărora judecătorul estimează *perversitatea* celui pe care urmează să-l condamne : „Gradul de perversitate a infractorului, adică măsura în

care infractorul poate fi socotit ca avînd o fire înclinată spre fapte rele (acel indice de pericolozitate sau potențial de criminalitate despre care se vorbește în antropologia criminală). Acest grad de perversitate îl va indica în primul rând însăși personalitatea psiho-fizică a infractorului, apoi condițiunea sa socială, motivele care l-au determinat să comită infracțiunea, chipul în care a pregătit și săvârșit infracțiunea, mijloacele de care s-a servit, atitudinea lui după comiterea infracțiunii, în fine trecutul său ... Viața anterioară, adică trecutul infractorului nu numai sub forma de antecedente penale, ci tot ceea ce se poate ști despre mediul în care un infractor a trăit, despre felul în care el s-a comportat în trecut, despre împrejurările care au fost hotărâtoare în viața sa etc. etc. Deci un fel de curriculum vitae care să ne dea posibilitatea de a cântări o vinovăție nu numai în lumina faptului comis, ci prin prisma celui întreg complex care ne poate indica dacă ne găsim în fața unei întâmplări nenorocite datorite unui pas greșit sau în prezența rezultatului fatal al unei prăbușiri continue” (Dongoroz, 1937, 68-69).

Funcția pedepsei, definită în expunerea de motive a Consiliului Legislativ, este *refacerea morală* a condamnatului; pentru atingerea acestui scop Codul introduce sistemul progresiv de executare a pedepsei cu închisoarea :

„...un regim care să contribuie la refacerea morală a infractorului, spre a-l reda societății la terminarea pedepsei complet refăcut, deci un regim flexibil, care să poată fi apropiat firii condamnatului prin schimbarea pedepsei în timpul executării, prin înlocuirea unui regim mai aspru prin altul mai blând, prin înlocuirea închisorii cu muncă, executată într-o colonie de muncă sau chiar în afară de închisoare și prin liberarea condiționată” (extras din expunerea de motive a Consiliului Legislativ).

Pedepsele principale fixate de Cod sunt organizate într-un sistem eterogen (art. 22 și 23), construit pe o dublă distincție : crime și

delicte, materia dreptului comun și materia politică. Pe baza acestor criterii, codul stabilește, în cuantumuri diferite, pedepsele pentru crime (în materie de drept comun, munca silnică și temnița grea, pentru crime în materie politică – detențiunea grea și detențiunea riguroasă) și pedepsele pentru delicte (în materie de drept comun, închisoarea corecțională și amenda, în materie politică – detențiunea simplă și amenda).

Regimul în care sunt executate aceste pedepse este unul stadial, caracterizat de o „...progresiune mixtă (adică o atenuare a regimului inițial, pedeapsa continuând să fie executată în același stabiliment penitenciar) și o schimbare a regimului inițial (pedeapsa executându-se într-un alt stabiliment penitenciar)” (Dongoroz, 1937, 92).

Pentru înțelegerea modului de funcționare a sistemului progresiv redăm parțial conținutul articolelor 28 și 30, care reglementează aplicarea acestui sistem în cazul condamnaților la muncă silnică și temnița grea :

Art. 28 Munca silnică se execută în penitenciar anume destinate pentru aceasta. Condamnatul la muncă silnică va fi închis la începutul executării pedepsei în celulă individuală și ținut astfel ziua și noaptea 2 ani, dacă este condamnat la muncă silnică pe viață; un an și 6 luni, dacă este condamnat la muncă silnică de la 10 la 25 de ani; un an, dacă este condamnat la aceeași pedeapsă de la 5 la 10 ani... Condamnatul care execută pedeapsa în celulă este obligat a executa acolo munca ce i se prescrie. După expirarea termenelor de mai sus, condamnatul este supus la muncă executată în comun sub regimul tăcerii, în interiorul minelor, ori la lucrări de utilitate publică, sau în instalațiuni industriale, iar noaptea va fi separat în celulă... Condamnatul la muncă silnică pe viață, care a executat 15 ani din pedeapsă, în cele două faze de mai sus, dând temeinice speranțe de îndreptare prin îndemn la muncă și bună purtare, va fi transportat, pentru executarea restului de pedeapsă, într-o colonie penitenciară. După 5 ani de executare sub acest regim el

poate obține liberarea condiționată după normele prevăzute de lege.

Art. 32 Pedepșa temniței grele se execută în penitenciare anume destinate pentru aceasta. Condamnatul la temniță grea va fi închis la începutul executării pedepsei în celulă individuală, unde va fi ținut separat, ziua și noaptea, timp de 8 luni, dacă pedeapsa sa este de la 3 la 7 ani, și de un an dacă pedeapsa sa este de la 7 la 20 de ani. După expirarea termenului de mai sus, el va fi supus în timpul zilei la muncă în comun, sub regimul tăcerii, în interiorul penitenciarului, iar în timpul nopții la separațiune celulară. Regimul de executare al temniței grele va fi mai blând decât acela stabilit pentru munca silnică. După executarea a 2/3 din pedeapsă, condamnatul la temniță grea, care, prin îndemn la muncă și bună purtare, dă speranțe de îndreptare, va fi trecut, pentru executarea restului pedepsei, în colonie penitenciară, iar după executarea a 3 din totalul pedepsei poate obține liberarea condiționată.

Fazele regimului progresiv sunt organizate într-o manieră asemănătoare pentru toate pedepsele privative de libertate. Plasarea deținutului într-un regim sau altul este hotărâtă de către o instanță penală, pe baza avizului unei *comisiuni de supraveghere*, „...compusă din un judecător al Tribunalului ca președinte, directorul, preotul, învățătorul și medicul instituțiilor de mai sus, precum și un delegat al societății de patronaj, ca membri” (art. 49).

Care este așadar traseul urmat de către condamnat? Cu excepția pedepselor privative de libertate ușoare (condamnatul la închisoare corecțională până la 6 luni inclusiv, condamnatul la închisoare polițienească) prima etapă, obligatorie pentru toate pedepsele, este etapa izolării complete, ziua și noaptea, în celulă individuală; a doua etapă constă în izolarea în celulă individuală în timpul nopții și viața în comun în timpul zilei; în fine, după parcurgerea acestei faze deținutul este plasat într-o colonie penitenciară (durata aces-

tor faze este determinată de tipul și cuantumul pedepsei).

Colonia penitenciară (agricolă și industrială), înființată prin Legea penitenciarelor din 30 iulie 1929, este o instituție de tranzit, în care deținutul este pregătit pentru liberare; regimul coloniei este mai blând decât al penitenciarului. Scopul acestei instituții este subliniat de posibilitatea oferită deținutului de a lucra și în afara coloniei, fără a fi supravegheat, urmând ca noaptea s-o petreacă în instituție (în situația în care deținutul nu are o „purtare bună” va fi retrimis în penitenciarul de unde a provenit).

Art. 40 Coloniile penitenciare sunt institute tranzitorii, în scop de a pregăti liberarea condamnaților. Ele sunt agricole și industriale. Deținuții sunt obligați la munca coloniei, bucurându-se de un tratament mai blând decât acela pe care îl impunea regimul pedepselor la care au fost condamnați. Deținuții cu purtare bună, care prezintă garanții de îndreptare și readaptare la viața socială, pot fi admiși să muncească și în afară de colonie, chiar fără supraveghere. Deținutul care, în colonie, nu are purtare bună, va fi retrimis la penitenciarul de unde a provenit.

Trecerea de la o fază la alta nu se realizează automat, prin simpla trecere a timpului. Plasarea deținutului într-un regim sau altul marchează poziția condamnatului în raport cu instituția, succesul acesteia în *moralizarea, îndreptarea și reclassarea* deținutului. „Speranțele de îndreptare”, date de „îndemnul la muncă și buna purtare”, constituie condiția pentru plasarea condamnatului în regimul coloniei penitenciare. Pentru a putea munci în afara coloniei, ca și pentru a fi liberat, e nevoie însă de mai mult: condamnatul trebuie să prezinte garanții de îndreptare și readaptare la viața socială.

Munca nu este doar un simplu indicator al *reclasării* condamnatului, în funcție de care deținutul trece de la un regim la altul; munca este un instrument *utilizat* pentru *reclasare*, obligatoriu pentru toate pedepsele

privative de libertate și pentru toate fazele regimului progresiv (cu câteva excepții, în care munca este facultativă, în cazul detențiunii simple, închisorii polițienești și al deținuților inapți din cauza slăbiciunii fizice sau al celor care au depășit vârsta de 60 de ani). În acest sens, Codul impune condamnațiilor care au o meserie „...să o exercite, pe cât cu puțință în penitenciare, iar cei care nu au sunt obligați să învețe o meserie. Intelectualii condamnați, afară de cei condamnați la muncă silnică și temniță grea, sunt întrebuințați la lucrări potrivite cu aptitudinile lor” (art. 48).

Importanța muncii ca instrument de re-socializare este subliniată și în expunerea de motive a Consiliului Legislativ :

„Ideile moderne în știința penitenciară voiesc să asocieze cât mai mult elementul muncă, în refacerea morală a condamnațiilor... Adoptând aceste desiderate a căror utilitate pare de o evidentă indiscutabilă, am introdus în sistemul nostru penal *stabilimentele coloniilor penitenciare* agricole și industriale. În cele agricole vor fi trimiși numai acei condamnați a căror ocupațiune principală este agricultura. E ușor de văzut că pentru populațiunea noastră rurală, în mare majoritate agricolă, va fi de un folos real dacă în locul unei dețineri expuse corupției prin conversațiile celor mai perversi, va fi pusă la o muncă în legătură cu ocupațiunea sa și în care ar putea câștiga cunoștințe profesionale. Mai mult, s-a admis ca munca să se facă pentru cei cu purtări bune, chiar în afară de colonie și chiar fără supraveghere” (extras din expunerea de motive a Consiliului Legislativ).

Deși produsul muncii condamnatului aparține de drept statului, deținutul putând primi o parte din el, cuantumul acestei părți variază în funcție de tipul pedepsei, de faza executării, de obligația de a despăgubi victima, precum și de *buna purtare și îndemnul la muncă*. Deținutul are dreptul să folosească o parte din sume în timpul detenției ; restul e capitalizat (se constituie un *peculiu de rezervă*,

un fel de depozit) și predat în momentul liberării, în scopul susținerii reintegrării sociale.

Buna purtare și sârguința în muncă dau posibilitatea deținutului, care a parcurs toate fazele descrise mai sus, de a fi liberat condiționat :

„O altă instituțiune care s-a dovedit că formează complimentul indispensabil al sistemului penitenciar, servind la îndreptarea și reclasarea condamnațiilor, e aceea a *liberării condiționate*. Prin aceasta se dă mijlocul condamnațiilor care prin purtarea lor exemplară în penitenciar vor face dovada că s-au îndreptat, că timpul petrecut în penitenciar a avut efectul unei reale reforme morale și că merită să fie redat societății” (extras din expunerea de motive a Consiliului Legislativ).

Art. 41 Liberarea condiționată este punerea în libertate anticipată a condamnatului care, în afară de condițiunile prevăzute în art. 28, 32, 33 și 39, mai are și posibilitatea de a-și asigura existența prin muncă, când nu are alte mijloace. Cel liberat este obligat :

1. Să muncească, potrivit cu puterile și aptitudinile sale, în cazul când existența nu-i poate fi asigurată decât prin muncă ;
2. Să nu părăsească, fără încuviințarea autorității respective, localitatea unde trebuie să muncească și care i-a fost fixată prin hotărârea de condamnare.

Liberarea condiționată poate fi revocată în situația în care fostul deținut încalcă aceste obligații ; ea poate fi dispusă nu doar atunci când cel liberat comite o nouă infracțiune ci și în situația când instanța apreciază că liberatul are o „conduită rea”, „...în sensul că duce o viață desordonată de natură a jigni morala publică și care vădește că nu era locul să beneficieze de favoarea unei liberări anticipate... atunci când liberatul va fi găsit cerșind sau trăind din expediente imorale (jocuri de noroc, specularea prostituatelor etc.)” (Dongoroz, 1937, 111-112).

Pentru a veni în sprijinul reclasării condamnațiilor liberați, Codul instituie, pe lângă

fiecare penitenciar, câte o *societate de patronaj*, condusă de magistrați ai instanțelor din localitate ; acestea urmau să fie coordonate de un Consiliu Central al Patronajului, organizat la Ministerul Justiției (art. 50).

*

Regimul progresiv de executare a pedepselor privative de libertate instituit prin Codul penal din 1937 căuta, cu mijloacele epocii, soluții la ceea ce numim astăzi efectul criminogen al închisorii. Sistemul era compus din trei stadii obligatorii, a căror durată este diferită, în funcție de tipul și durata pedepsei : izolarea completă, stadiul mixt (în care condamnatul desfășoară activități în comun în timpul zilei, iar noaptea este izolat în celulă) și stadiul coloniei penitenciare (în care viața condamnatului se desfășoară în comunitatea deținuților sau chiar în afara instituției, fără supraveghere, pe timpul zilei). Deși are un conținut extra-penitenciar, liberarea condiționată trebuie înțeleasă ca element al regimului progresiv, fie și pentru motivul că revocarea ei, așa cum am subliniat mai înainte, nu presupune obligatoriu comiterea unei infracțiuni : sunt suficiente dovezi extra-penale care să indice eșecul „reclasării” condamnatului.

Traectoria condamnatului nu este în mod obligatoriu „progresivă” ; deși filosofia sistemului e centrată pe ceea ce numesc „progresivitatea sociabilității”, ea poate fi „regresivă” : în funcție de comportarea sa, deținutul poate fi plasat într-un regim în care frecvența și intensitatea interacțiunilor cu ceilalți sunt mai reduse.

Arhitectonica sistemului este fondată pe ideea că simpla pedepsire și trimitere a condamnatului între zidurile închisorii nu rezolvă, în mod automat, și *reclasarea* individului. *Buna purtare și sânguința în muncă* sunt considerate indicatori ai *îndreptării* condamnatului. Fără îndoială, tehnologia utilizată de cod pune accentul, ca orice tehnologie punitivă, pe *disciplinarea* condamnatului. Însă principalul instrument utilizat pentru *reformarea* condamnatului este munca : *buna*

purtare are semnificație doar în contextul *îndreptării în muncă* ; munca permite trecerea de la un regim de executare la altul și „îndulcirea” vieții deținutului ; este condiția plasării în colonia penitenciară și participării la viața diurnă a comunității ; permite conservarea deprinderii de a munci (practicarea meseriei în penitenciar sau învățarea unei meserii) ; este considerată esențială pentru readaptarea socială a condamnatului ; în fine, munca este obligatorie pentru obținerea liberării condiționate și pentru păstrarea acestui beneficiu.

Noua perspectivă asupra pedepsei și reintegrării condamnaților era sintetizată de către H. Aznavorian (raportorul Codului în Cameră) în următoarea manieră : „Nimeni nu s-a mai preocupat până acuma de problema revenirii acestor infractori, într-o lume din care fuseseră eliminați, fiind ținuți izolați în penitenciare, adevărate cuibare de antrenament la acțiuni delictuoase, un fel de școli de perfecționare în arta de a face rău. Noul proiect de cod penal, în interesul societății, mai mult decât în interesul infractorilor, a luat măsuri preventive post-delictuale, pentru ca această reluare de contact cu societatea să se facă fără turburare, cu o prealabilă pregătire și cu controlul permanent al organelor de executare a pedepsei. Astfel, suspendarea executării pedepselor (art. 65), liberarea condiționată (art. 41), coloniile penitenciare (art. 40), schimbarea regimului pedepsei... sunt o serie de instituțiuni noi de drept penal, grație cărora condamnatul reușește să reia mai ușor contactul cu disciplina corpului social din care dezertase la un moment dat” (Aznavorian, 1937, 168-169).

Regimul progresiv de executare a sancțiunilor privative de libertate în Legea 275/2006

Codul penal în vigoare definește pedeapsa ca mijloc de constrângere și de reeducare a condamnatului, al cărei scop este prevenirea săvârșirii de noi infracțiuni (art. 52 cp). Sancțiunile privative de libertate (detențiunea pe

viață și închisoarea de la 15 zile la 30 de ani) se bazează pe instituția regimului progresiv ; mijloacele instituției trebuie să contribuie la reintegrarea în societate a celor condamnați și la prevenirea săvârșirii de noi infracțiuni (art. 53 cp). Indicatorul succesului instituției este deținutul *stăruitor în muncă, disciplinat și care dă dovezi temeinice de îndreptare*.

Legea 275/2006 instituie principiul personalizării regimurilor de executare a pedepselor privative de libertate, pe baza sistemului progresiv și regresiv. Există patru tipuri de regimuri de executare : regimul de maximă siguranță, regimul închis, regimul semideschis și regimul deschis. În anumite penitenciare sunt organizate, în secții distincte, toate regimurile de executare ; alte penitenciare sunt „specializate”, de exemplu, penitenciare de maximă siguranță. Logica acestui tip de sistem este structurată pe diferențele dintre gradele de libertate de mișcare acordate persoanelor condamnate, modul de desfășurare a activităților și condițiile de detenție, de la un regim la altul. (art. 19) Pentru înțelegerea modului de funcționare a instituției redăm mai jos articolele 20 și 24 din lege, care reglementează extremele sistemului :

Art. 20 Regimul de maximă siguranță se aplică inițial persoanelor condamnate la pedeapsa detențiunii pe viață și persoanelor condamnate la pedeapsa închisorii mai mare de 15 ani. În mod excepțional, natura și modul de săvârșire a infracțiunii, precum și persoana condamnatului, pot determina includerea persoanei condamnate în regimul de executare imediat inferior ca grad de severitate. Persoanele condamnate care execută pedeapsa în regim de maximă siguranță sunt supuse unor măsuri stricte de pază, supraveghere și escortare, sunt cazate, de regulă, individual, prestează munca și desfășoară activitățile educative, culturale, terapeutice, de consiliere psihologică și asistență socială în grupuri mici, în spații anume stabilite în interiorul penitenciarului, sub supraveghere continuă.

Art. 24 Regimul deschis se aplică inițial persoanelor condamnate la pedeapsa închi-

sorii de cel mult un an. Persoanele condamnate care execută pedeapsa în regim deschis sunt cazate în comun, se pot deplasa neînsoțite în interiorul penitenciarului, pot presta munca și pot desfășura activitățile educative, culturale, terapeutice, de consiliere psihologică și asistență socială în afara penitenciarului, fără supra-veghere.

La sosirea în penitenciar deținutul este plasat într-un anumit regim de executare, în funcție de quantumul pedepsei aplicată prin hotărârea de condamnare. Comisia pentru personalizarea regimului de executare a pedepselor privative de libertate constituită la nivelul fiecărui penitenciar are, în acest moment, un rol cvasi- formal. Adevăratul rol al comisiei constă în evaluarea deținutului pe parcursul detenției ; la cererea condamnatului (dar obligatoriu cel puțin o dată la șase luni de zile) comisia este obligată să se pronunțe asupra gradului de adecvare dintre comportarea deținutului și caracteristicile regimului în care acesta se află plasat (în acest sens art. 26 se referă la „...conduita persoanei condamnate și eforturile depuse de aceasta pentru reintegrarea socială”).

Trecerea de la un regim la altul depinde de modul în care deținutul se conformează prescripțiilor locului de detenție. Sistemul este construit pe un ansamblu de constrângeri, recompense și privilegii, în care câștigarea unor grade sporite de libertate joacă un rol central. Astfel, deținutul aflat inițial în regimul deschis poate trece în regimul semideschis, după cum un deținut din regimul semideschis poate fi transferat în regimul închis (trecerea *progresivă*, ca și cea *regresivă*, se realizează între regimuri învecinate). Plasarea într-un sistem caracterizat prin mai multe grade de libertate are caracterul unei recompense, pe când trecerea într-un sistem care acordă un număr redus de grade de libertate are caracterul unei sancțiuni.

Art 26 alin 3 Schimbarea regimului de executare a pedepselor privative de libertate într-unul mai sever se poate dispune

dacă persoana condamnată a comis o infracțiune sau o abatere disciplinară gravă, care o fac incompatibilă cu regimul în care executa pedeapsa privativă de libertate și, prin conduita sa, afectează grav conviețuirea normală în penitenciar sau siguranța acestuia.

Configurarea executării pedepsei cu închisoarea în maniera expusă mai sus organizează spațiul social al penitenciarului în „lumi distincte”, populate de indivizi asupra cărora presiunile membrilor administrației sunt exercitate în mod diferit. Fiecare dintre aceste lumi sociale e definită în mod esențial prin gradele de libertate acordate deținutului (în interiorul instituției și în afara ei), precum și prin intensitatea supravegherii exercitată de către membrii personalului. Plasarea într-un regim sau altul semnifică statutul deținutului în penitenciar și, în același timp, distanța față de lumea din afara instituției.

Sistemul de organizare a detenției poate fi descris prin sintagma „închisoare în închisoare”; viața cotidiană a deținutului plasat în regimul de maximă siguranță este fundamental diferită de cea a deținutului plasat în regimul deschis. Pe acest continuum, regimul de maximă siguranță reprezintă „forma tip” a închisorii, în sensul dimensiunilor tradiționale ale acestei instituții; regimul deschis constituie „forma îmblânzită” a privării de libertate, antecamera lumii de dincolo de zidurile penitenciarului.

Regimul de maximă siguranță este proiectat pentru o categorie specială de condamnați, persoane condamnate la cele mai grave pedepse prevăzute de codul penal: detențiunea pe viață și pedeapsa închisorii mai mare de 15 ani. Trăsăturile esențiale ale acestui regim sunt paza și supravegherea permanentă, precum și limitarea la minimum a contactelor cu ceilalți deținuți (de regulă, deținuții plasați în acest regim sunt cazați în camere individuale). Periculozitatea faptei pentru care au fost condamnați determină accentuarea funcției de supraveghere; activitățile în care este implicat deținutul sunt organizate în contextul supravegherii permanente.

Caracteristicile regimului închis sunt plasarea individului în unități sociale mai largi (de regulă, cazarea se face în camere comune, iar activitățile se desfășoară în grup) și acordarea unui anumit număr de grade de libertate. Față de regimul de maximă siguranță, diferența esențială constă în posibilitatea de a munci în afara instituției. Funcția de supraveghere rămâne însă importantă, deținutul fiind în permanență sub controlul personalului.

Art. 22 Regimul închis se aplică inițial persoanelor condamnate la pedeapsa închisorii mai mare de 5 ani, dar care nu depășește 15 ani.

În mod excepțional, natura și modul de săvârșire a infracțiunii, precum și persoana condamnatului, pot determina includerea persoanei condamnate în regimul de executare imediat inferior ca grad de severitate.

Persoanele condamnate care execută pedeapsa în regim închis sunt cazate, de regulă, în comun, prestează munca și desfășoară activitățile educative, culturale, terapeutice, de consiliere psihologică și asistență socială în grupuri, în interiorul penitenciarului, sub pază și supraveghere. Persoanele condamnate care execută pedeapsa în regim închis pot presta munca și în afara penitenciarului, sub pază și supraveghere continuă, cu aprobarea conducătorului penitenciarului.

Deținutul plasat în regimul semideschis dispune de un număr mai ridicat de grade de libertate. Acesta se poate deplasa în spații deschise, pe timpul zilei, fără a fi însoțit de către membrii personalului. Deși funcția de supraveghere rămâne importantă, controlul exercitat de către instituție asupra deținutului îi lasă totuși acestuia o anumită autonomie.

Art. 23 Regimul semideschis se aplică inițial persoanelor condamnate la pedeapsa închisorii mai mare de un an, dar care nu depășește 5 ani. În mod excepțional, natura și modul de săvârșire a infracțiunii, precum și persoana condamnatului, pot determina includerea persoanei condamnate

în regimul de executare imediat inferior ca grad de severitate. Persoanele condamnate care execută pedeapsa în regim semideschis sunt cazate în comun, se pot deplasa neînsoțite în interiorul penitenciarului, prestează munca și desfășoară activitățile educative, culturale, terapeutice, de consiliere psihologică și asistență socială, sub supraveghere, în grupuri, în spații din interiorul penitenciarului, care rămân deschise în timpul zilei. Persoanele condamnate care execută pedeapsa în regim semideschis pot presta munca și în afara penitenciarului, sub supraveghere.

Pentru a fi plasat în regimul deschis, pedeapsa închisorii trebuie să nu depășească un an; în acest regim pot fi plasați și deținuții care, în perioada regimului semideschis, au dat *dovezi temeinice de îndreptare*. Diferența dintre regimul semideschis și regimul deschis constă în posibilitatea deținutului de a se deplasa pentru anumite activități și în afara penitenciarului, fără a fi supravegheat.

Obținerea conformării deținuților la regulile penitenciarului este realizată prin intermediul sistemului de recompense și sancțiuni. Analiza listei de abateri disciplinare reflectă esența așteptărilor pe care personalul le are față de deținuți: a) prezența în zone interzise sau la ore nepermise în anumite zone din penitenciar ori nerespectarea orei de revenire în penitenciar; b) tulburarea în orice mod a programului de muncă, a programelor socio-educative care se derulează în penitenciar; c) procurarea sau deținerea de bani, bunuri sau de alte valori, în alte condiții decât cele prevăzute de lege; d) comunicarea cu exteriorul prin mijloace de comunicare la distanță, în alte condiții decât cele prevăzute de lege; e) utilizarea în alte condiții decât cele prevăzute de lege a bunurilor puse la dispoziție de administrația penitenciarului; f) nerespectarea oricărei obligații care revine persoanei condamnate la executarea unei pedepse privative de libertate potrivit dispozițiilor prezentei legi, ale regulamentului de aplicare a acesteia, ale ordinelor emise în baza legii și ale regulamentului de ordine interioară a penitenciarului, după pune-

rea acestora la dispoziție potrivit art. 43, dacă aceasta creează un pericol real pentru siguranța sau ordinea în penitenciar (art. 70).

Dacă în centrul sistemului de recompense „buna comportare”, „participarea la activitățile educative, culturale, terapeutice, de consiliere psihologică și asistență socială, al instruirii școlare și al formării profesionale”, în general „eforturile de reintegrare”, ocupă un loc important, în lista abaterilor disciplinare acestea ocupă o poziție periferică. Singura abatere disciplinară legată de aceste activități este formulată în mod destul de vag la punctul b, fără a se face referire la neimplicarea sau participarea formală la activitățile menționate.

Sistemul de sancțiuni este alcătuit din privarea deținutului de exercitarea anumitor drepturi, pe termen limitat: suspendarea dreptului de a participa la activități culturale, artistice și sportive, suspendarea dreptului de a presta o muncă, suspendarea dreptului de a primi și cumpăra bunuri, cu excepția celor necesare pentru igiena individuală, suspendarea dreptului de a primi vizite. În afară de aceste sancțiuni legea prevede avertismentul și pedeapsa izolării pe maximum 10 zile. Evident că aplicarea unei sancțiuni are și consecința blocării accesului la un alt regim de executare a pedepsei sau, în ipoteza în care abaterea este gravă, plasarea deținutului într-un regim de executare mai sever.

Cea mai importantă consecință a primirii unei sancțiuni constă în pierderea dreptului de a fi liberat condiționat. Acordarea liberării condiționate presupune, pe lângă condiția împlinirii unui anumit termen de la momentul sosirii în penitenciar, evaluarea comportamentului deținutului pe toată durata detenției. Condamnatul liberat condiționat este în continuare supravegheat, prin intermediul serviciului de probațiune (liberarea poate fi revocată în situația nerespectării obligațiilor stabilite de către instanță sau a comiterii unei infracțiuni).

Art. 75 Persoana condamnată care este stăruitoare în muncă, disciplinată și dă dovezi temeinice de îndreptare, ținându-se seama și de antecedentele sale penale,

poate fi liberată condiționat înainte de executarea în întregime a pedepsei, în condițiile Codului penal. Comisia pentru individualizarea regimului de executare a pedepselor privative de libertate, cu participarea judecătorului delegat pentru executarea pedepselor privative de libertate, în calitate de președinte, propune liberarea condiționată ținând seama de fracțiunea din pedeapsa efectiv executată și de partea din durata pedepsei care este considerată ca executată pe baza muncii prestate, de conduita persoanei condamnate și de eforturile acesteia pentru re-integrarea socială, în special în cadrul activităților educative, culturale, terapeutice, de consiliere psihologică și asistență socială, al instruirii școlare și al formării profesionale, de responsabilitățile încredințate, de recompensele acordate, de sancțiunile disciplinare aplicate și de antecedentele sale penale.

*

Sistemul instituit prin Legea 275 e construit în jurul ideii acordării de grade de libertate în funcție de atitudinea deținutului față de instituție. Scopul pedepsei și al penitenciarului este îndreptarea condamnatului; comportamentul acestuia este evaluat prin raportarea la obiectivul *reintegrării sociale*. Instrumentele utilizate sunt extrem de diverse: activități educative, culturale, educative, instruire școlară, formare profesională, activități de consiliere etc.

O modificare esențială în tehnologia executării pedepsei constă în modul în care munca este utilizată ca instrument de reeducare. În secolele XVIII-XIX munca juca rolul central în tehnologia pedepsei; munca transforma deținutul, fiind în același timp metodă de reformare, de pedepsire și de prevenție. (Foucault, 1976/2009, 16). Legea 23/1969 păstrase această perspectivă, impunând obligația deținutului de a munci. Deși îi dedică întregul capitol 5, Legea 275 elimină caracterul obligatoriu al muncii. Munca rămâne un indicator al eforturilor de resocializare și

o sursă de recompense: opțiunea de a munci semnifică eforturile de îndreptare ale condamnatului și apropie momentul liberării din penitenciar.

Concluzii

La începutul acestui studiu afirmam că paradoxul instituției penitenciare constă în faptul că își propune să-i pregătească pe oameni pentru viața liberă prin privarea de libertate.

Ca intenție, instituția regimului progresiv de executare a pedepsei cu închisoarea își propune ieșirea din cercul vicios generat de acest paradox. Este extrem de interesant faptul că această instituție funcționa în sistemul nostru legal încă înaintea adoptării Codului penal al lui Carol al II-lea (1937); abandonată ca instituție juridică distinctă în perioada comunistă, ea reare pe în Legea privind executarea pedepselor și a măsurilor dispuse de organele judiciare în cursul procesului penal, adoptată în 2006.

Dincolo de diferențele de tehnică și „instrumentar” juridic, cele două reglementări au o notă dominantă comună: trecerea „progresivă” a deținutului dintr-un regim de executare în altul, cu consecința câștigării de noi grade de libertate, până la stadiul maxim al liberării condiționate. Conținutul acestui traseu îl reprezintă „reclasarea” sau „reeducarea” condamnatului. Gradele de libertate obținute de către condamnatul supus acestei tehnologii punitive au o dublă natură: constituie un scop, în măsura în care deținutul dorește să se libereze condiționat și un mijloc, în măsura în care redobândește progresiv exercițiul practicării autonome a libertății. Pentru surprinderea acestui proces propunem conceptul de *progresivitate a sociabilității*, cu sensul de *redobândire treptată de către deținut a capacității de a trăi în societate*.

Semnificația acestui concept este diferită, în funcție de tipul de regim progresiv. În sistemul Codului penal din 1937 succesiunea regimurilor era următoarea: regimul izolării totale în celulă (durata maximă a acestui regim era de doi ani); regimul mixt, muncă

în regimul tăcerii și izolare în celulă pe timpul nopții (durata maximă însumată a celor două regimuri era de 15 ani); regimul coloniei penitenciare (după 5 ani condamnatul putea obține liberarea condiționată). Cu câteva excepții, indiferent de pedeapsă, deținutul trebuia să parcurgă toate aceste trei regimuri. Chiar dacă pentru celelalte pedepse stagiile în cele trei regimuri erau mai scurte, comparativ cu cele enumerate mai sus (valabile pentru pedeapsa muncii silnice pe viață), putem admite ipoteza că, în general, primele două etape produceau o diminuare/pierdere dramatică a capacității de a interacționa cu alți indivizi, deținuți sau membri ai personalului; redobândirea acestei capacități și, într-un sens mai larg, a capacității de a trăi în societate nu putea fi experimentată decât în faza coloniei penitenciare.

În sistemul Legii 275 nu există o succesiune obligatorie a regimurilor de executare, marcată de un regim inițial fix; regimul de maximă siguranță, ca regim inițial, este obligatoriu doar pentru persoanele condamnate la pedeapsa detențiunii pe viață și la pedeapsa închisorii mai mare de 15 ani. Regula generală a detenției este așadar viața în comun; desegregarea vieții instituționalizatului presupune lipsa cvasi-totală a „teritoriilor personale” și participarea la viața grupului de deținuți, sub toate aspectele ei (Goffman, 1961/2005).

Privit individual, deținutul se află la intersecția dintre lumea instituționalizațiilor și lumea personalului; ca membru al grupului, asimilează norme, valori și modele de comportament specifice grupului de deținuți: „În mod fundamental, închisoarea e un centru permanent al ilegalităților intensive. În mod sigur închisoarea este cea mai eficientă și productivă dintre instituțiile care stimulează ilegalitatea. Există multe argumente pentru a susține această idee, nu doar faptul bine-cunoscut că indivizii ies din închisoare mai delincvenți decât atunci când au intrat... Trebuie reamintit faptul că regulile interne ale închisorii sunt totdeauna contrare legilor fundamentale care în restul societății garan-

tează drepturile individului. Spațiul închisorii este o înspăimântătoare excepție de la dreptate și lege. E un spațiu al violenței fizice și sexuale... Repet aceste truisme pentru că, din nefericire, sociologii care studiază funcționarea acestei instituții n-au încercat să construiască diagrama acestei rețele de ilegalități care împânzesc închisoarea și o susțin... Închisoarea este ilegalismul instituționalizat” (Foucault, 1997/2007, 20).

Progresivitatea sociabilității are loc într-un context contradictoriu: *redobândirea treptată de către deținut a capacității de a trăi în societate* are drept concurent *dobândirea treptată a capacității de a trăi în lumea deținuților*.

Acest studiu este unul pur teoretic și, în consecință, concluziile au rang de ipoteză; textele legale luate ca referință, ca orice alcătuire de norme juridice, propun proiecte. Așa fiind, sunt situate în planul a „ceea ce trebuie să fie”, și nu în planul a „ceea ce este”. Distanța dintre aceste două planuri constituie tema proiectului *Deculturația ca efect al detenției. Resocializarea în contextul sistemului progresiv și regresiv de executare a sancțiunilor privative de libertate* (Proiect IDEI PCE 2008, cod proiect ID-1977, finanțat de către CNCSIS).

Bibliografie

- Asnavorian, H. (1937) *Codul Penal al lui Carol al II-lea Adnotat*, București: Editura Socec.
- Coyle, A. (2005) *Understanding prisons. Key issues in politics and practice*, Maidenhead: Open University Press.
- Dobrică, P. (2008) *Libertate. Detenție. Viață socială. Despre contradicția dintre două tipuri fundamentale de raționalitate, ca sursă a ineficienței pedepsei cu închisoarea*, *Sociologie Românească*, vol. VI, 1.
- Dongoroz, V. (1937) *Codul Penal al lui Carol al II-lea Adnotat*, București: Editura Socec.
- Durkheim, E. [1895] (2001) *Diviziunea muncii sociale*, București: Editura Albatros.
- Foucault, M. [1975] (2005) *A supraveghea și a pedepsi. Nașterea închisorii*, Pitești: Editura Paralela 45.

- Foucault, M. [1976] (2009) Alternative to the prison. Dissemination or decline of social control?, *Theory, Culture and Society*, 26, 6, Los Angeles : Sage, 12-24.
- Goffman, E. [1961] (2005) *Aziluri. Eseuri despre situația socială a pacienților psihiatrici și a altor categorii de persoane instituționalizate*, Iași : Editura Polirom.
- Howard, J. [1777] (1994) *L'état des prisons, des hoïptaux et des maisons de force en Europe au XVIII siècle*, Paris : Les Editions Ouvrieres.
- Kensey, A. (2007) *Prison et recidive*, Paris : Armand Collin.
- Pop, V. (1937) *Codul Penal al lui Carol al II-lea Adnotat*, București : Editura Socec.
- Acte normative*
Codul Penal Carol al II-lea (1937), București : Editura Librăriei Socec.
Codul Penal al României (2009), București : Editura C.H. Beck.
- Legea nr. 23 din 18 noiembrie 1969, privind executarea pedepselor.
- Legea nr. 275 din 4 iulie 2006 privind executarea pedepselor și a măsurilor dispuse de organele judiciare în cursul procesului penal.

Primit la redacție : decembrie, 2009